

“BOBURNOMA” ASARINING YARATILISH TARIXI VA GEOGRAFIYA FANIDAGI AHAMIYATI

Radjapov M.Ya.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI Geografiya o‘qitish metodikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi

Qallibekova V.A.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta’lim yo‘nalishi talabalari

Begdullaeva I.M.,

Ajiniyoz nomidagi NDPI Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta’lim yo‘nalishi talabalari

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15169926>

O‘lkamiz geografiyasiga oid bilimlarning rivojlanishida dunyoga mashhur qomuschi olimlarning yozib qoldirgan ilmiy jihatdan ancha puxta asarlarining ahamiyati juda kattadir. Bular ichida geografiya fanining rivojiga juda katta hissa qo‘shgan temuriylar sulolasining yorqin vakili Zahiriddin Muhammad Boburdir. U tarixnafis, geograf, etnograf, mashhur shoir va adolatli shoh bo‘lgan. U o‘zining ko‘rgan, kuzatgan boy ilmiy dalillari asosida chiqargan xulosalarini “Boburnoma” asariga jamlagan. Zahiriddin Muhammad Bobur Farg‘ona, Zarafshon vodiylarini, Toshkent vohasini bir necha bor kezgan, G‘arbiy Tyanshan, Turkiston, Zarafshon, Oloy, Hisor tog‘ tizmalarida bo‘lgan, u yerdagi vodiylar, daralar, muzliklarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan, o‘simlik va hayvonot dunyosi hayotini o‘rgangan va “Boburnoma” asarida ular haqida boy ma’lumotlar qoldirgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zining “Boburnoma” asari orqali geografiya fanining ko‘p qirralarini yoritishda katta hissa qo‘shgan.

Boburnoma – jahon adabiyoti va manbashunosligidagi muhim va noyob yodgorlik; o‘zbek adabiyotida dastlabki nasriy memuar va tarixiy-ilmiy asar. Muallifi Zahiriddin Muhammad Bobur. Eski o‘zbek (chig‘atoy) tilida yozilgan (taxminan 1518/1519-1530). “Boburiya”, “Voqeoti Bobur”, “Voqeanoma”, “Tuzuki Boburiy”, “Tabaqoti Boburiy”, “Tavorixi Boburiy” kabi nomlar bilan ham ma’lum. Boburning o‘zi esa “Vaqoye” va “Tarix” degan nomlarni ishlatgan. Boburnomada 1494-1529-yillarda Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonda sodir bo‘lgan tarixiy-siyosiy voqealar yilma-yil o‘ta aniqlik bilan bayon qilingan bo‘lib, ular muallif hayoti va siyosiy faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir.

“Boburnoma” o‘zida bayon qilingan voqealar jarayoniga ko‘ra 3 qismga: Boburning Movarounnahr (1494-1504), Afg‘oniston (1504-1524) va Hindiston (1524-1530)dagi hukmdorlik davriga bo‘linadi. Birinchi qismda Boburning otasi-temuriylarning Farg‘ona ulusi hokimi Umarshayx Mirzo (1461-1494) xususida

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

hamda Boburning Farg‘ona taxtiga o‘tirishi (1494-yil iyun), ammo Temuriylar davlatida avj olgan taxt uchun kurash oqibatida o‘z ulusidan mahrum bo‘lishi (15-asr 90-yillari), Samarqand uchun Shayboniyxonga qarshi olib borgan jangu jadallari (1497-1501)ning behuda ketishi va nihoyat, toju taxtdan butunlay ajrab, Hisor tog‘lari orqali taxminan 250 navkar bilan Afg‘onistonga yuz tutishi (1504) haqidagi voqealar batafsil zikr qilingan. Ikkinchi qismda Boburning Kobulni zabt etgani, so‘ng u yerda mustaqil davlat tuzgani (1508), Eron shohi Ismoil Safaviyning harbiy yordami bilan Samarqandni yana ishg‘ol qilgani (1511), lekin shayboniylar (Ubaydulla Sulton, Muhammad Temur Sulton va Jonibek Sulton)dan yengilib (1512), Kobulga qaytgani, keyin esa Hindistonni zabt etishga hozirlik ko‘ra boshlagani xususidagi voqealar bayon etilgan. Uchinchi qism esa Boburning Dehli sultoni Ibrohim Lo‘diyini mag‘lub etib, Shim.Hindistonni bosib olgani (1526) va Boburiylar davlatini barpo qilgani haqidagi ma‘lumotlardan iborat.

“Boburnoma”da geografiya, ijtimoiy-tabiiy fanlar, tarix, falsafa, fiqh, din ta‘limoti, tilshunoslik, jug‘rofiya, tabiatshunoslik, ma‘danshunoslik, dehqonchilik, bog‘dorchilik va boshqalarga oid aniq va hanuzgacha o‘z tarixiy va ilmiy ahamiyatini yo‘qotmagan ma‘lumotlar, ilmiy asoslangan xulosalar keltirilgan. Asarda bevosita Movarounnahr, Afg‘oniston, Xuroson va Hindiston o‘tmishi va zamonaviy holati, xalqlari, qabilalari, ularning tili, madaniyati, kasb-hunari, urf-odatlarini, rasm-rusumlari, an‘anaviy tadbir-marosimlari, shuningdek o‘sha davr jamiyatiga xos ijtimoiy tabaqalarga tegishli ma‘lumotlar bayon etiladi. Ayniqsa Farg‘ona, Andijon, Samarqand, Qobul, Hirot, Agra kabi yirik shahar, viloyatlarning jug‘rofiy-ma‘muriy tuzilishi, madaniy hayoti, tumanlari, aholisi, qishloq xo‘jaligi, daryo va suv havzalari, cho‘l-adirlari, tog‘, sahrolari, bog‘u -rog‘lari, tabiati, iqlimi, hayvonot va o‘simliklar dunyosi, tabiiy boyliklari haqida mufassal ma‘lumotlar beriladi.

“Boburnoma” 15-asr o‘zbek badiiy nasrining yorqin namunasi sifatida sof badiiy lavhalar, jonli tasvirlar, an‘anaviy lirik chekinishlarga boy. Nasriy matn ichida keltirilgan xalq maqol, matallari, iboralari, ibratli o‘gitlar, she‘riy parchalar uning badiiyligini yanada oshiradi, o‘ziga xos joziba bag‘ishlaydi.

“Boburnoma” 16-asrdan boshlab hozirgacha dunyoning ko‘p tillari-ingliz, golland, fransuz, fors, nemis, italyan, rus, hind, urdu va boshqa tillariga bir necha martalab tarjima qilindi, sharh-izohlar bilan nashr etildi. Angliya, Amerika, Fransiya, Rossiya, Hindiston, Pokiston, Afg‘oniston, Turkiya, Yaponiya kabi o‘nlab mamlakat olimlarining ilmiy tadqiqotlarida „Boburnoma“ning insoniyat yaratgan o‘lmas obidalar qatorida alohida o‘rinda turishi ta‘kidlanadi. „Boburnoma“ning jahonga mashhur bo‘lishida, asosan ingliz sharqshunoslarining xizmati katta bo‘ldi. Yevropadagina emas, balki jahonda birinchi to‘liq nashrini (ingliz tilida) 1826-yilda J. Leyden va V. Erskin amalga oshirdi. F. Talbot esa mazkur nashr asosida 2-marta

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

(1878, 1909) uning qisqartirilgan nashrlarini chop ettirdi. 1921-yilda ingliz sharqshunosi A. Beverij „Boburnoma“ni mustaqil suratda asl nusxadan qayta tarjima qildi. Birgina Angliyaning o‘zida „Boburnoma“ tarjimalari to‘qqiz marta nashr etildi.

Keyingi yillarda “Boburnoma”ning professor V.Takston tomonidan AQShda (Kembrij shahri, Garvard universiteti, 1993) hamda ikki jild hajmda, mukammal so‘zlik, ko‘rsatkich va sharhizohlar bilan Yaponiyada (Kioto, 1995-96) ilmiytanqidiy matni nashr etildi.

Ma’lumki, “Boburnoma” qo‘lyozmalari matnida ba’zi yillar (1504-05, 1509-18, 1520-24) tafsiloti uchramaydi, 1508 va 1520-yil voqealari bayoni tugal emas. Mana shu uzilish bo‘lgan o‘rinlarni ingliz sharqshunoslari boshqa tarixiy manbalar asosida ma’lum darajada tiklaganlar. “Boburnoma” forscha (1586), undan parchalar Vitsen tomonidan golland tiliga (1705), A. Keyzer tomonidan qisqartirilgan holda nemis tiliga (1828), Pave de Kurteyl tomonidan to‘la holda fransuz tiliga (1871) tarjima qilingan. “Boburnoma”ni tarjima qilish va tadqiq etishda, shuningdek Afg‘oniston (Abdulxay habibiy), Pokiston (Rashid Axtar Nadviy, Shoh Olam Mavliyot), Hindiston (Mirzo Nasriddin Haydar, Muhibbul Hasan Rizviy), Turkiya (R.R.Arat va N.I.Bayur) kabi mamlakatlar olimlarining xizmati ham katta. Rus sharqshunoslari (N.I.Pantusov, S.I.Polyakov, V.Vyatkin) ham “Boburnoma”dan parchalarni tarjima qilganlar. N.I.Ilminskiy “Boburnoma”ni Qozonda nashr ettirdi (1857).

Zahiriddin Muhammad Bobur o‘z asarida gidrolog olim sifatida ham qimmatli ma’lumotlar beradi. U Sirdaryo haqida shunday yozadi: “Sayxun daryosikim, Xo‘jand suyig‘a mashhurdir. R.Rahimbekovning yozishicha “Boburnoma” o‘zbek geografik terminologiyasi va toponimikasi jihatidan katta ilmiy hazinadir.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. T. Davlat ilmiy nashriyoti: 25-j. 2003.
2. Karomatov H. S., Husniddinov Z., Mansurov A. Buyuk allomalarimiz—T.: «Toshkent islom universiteti», 2002.
3. G‘ulomov G`. Turkistonlik olimlarning geografiya faniga qo‘shgan hissasi. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2000.
4. Hasanov H. O‘rta Osiyolik geograf va sayyohlar. Toshkent. “O‘zbekiston” 1964.